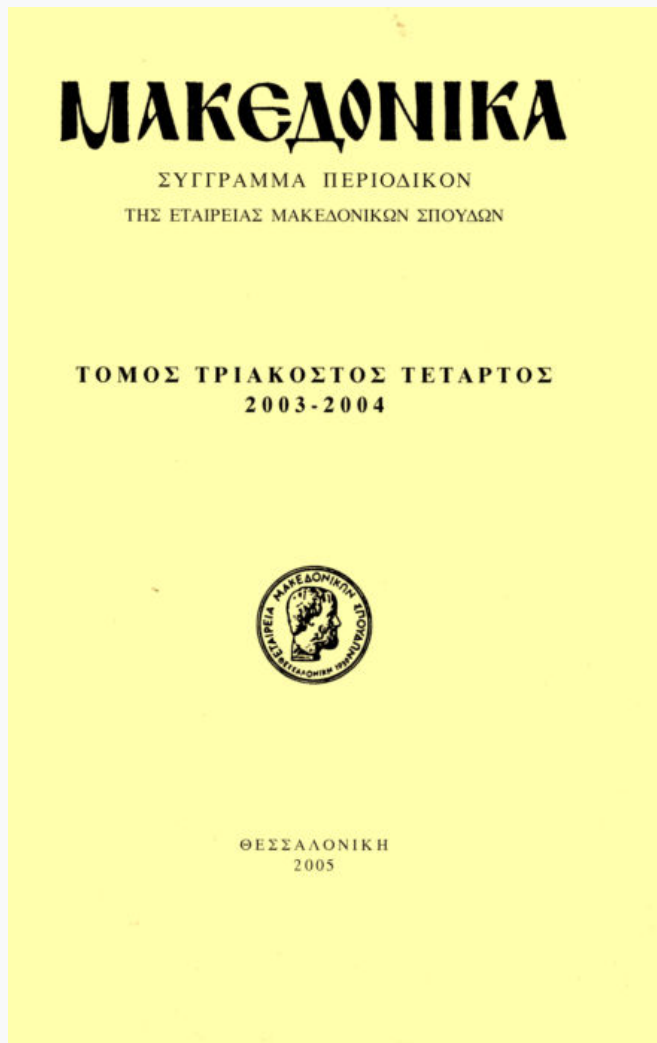

Μακεδονικά

Τόμ. 34, Αρ. 1 (2004)

Konstantinos N. Plastiras, *Les imprimés helléniques publiés à Thessaloniki (1850-1912), Contribution à la bibliographie hellénique*

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.888](https://doi.org/10.12681/makedonika.888)

Copyright © 2014, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (2004). Konstantinos N. Plastiras, *Les imprimés helléniques publiés à Thessaloniki (1850-1912), Contribution à la bibliographie hellénique*. *Μακεδονικά*, 34(1), 435–438. <https://doi.org/10.12681/makedonika.888>

ρες πόλεις, κομποπόλεις και χωριά της, καθώς και από αυτήν των Μουσουλμάνων στην Τουρκία (1924). Οι συγγραφείς περιλαμβάνουν μελέτες Τούρκων συγγραφέων σχετικές με Μουσουλμάνους της Μακεδονίας που εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις και χωριά της Τουρκίας π.χ. του Kemal Arı, *Büyük mübadele. Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)* [(Η μεγάλη ανταλλαγή. Η υποχρεωτική μετανάστευση προς την Τουρκία (1923-1925)], İstanbul 1995 και του Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* [(Η ανταλλαγή στην Προύσα. (Οι πρόσφυγες από την Ελλάδα 1923-1930)], İstanbul 1999 και των Ελλήνων συγγραφέων, που αναφέρονται στους πρόσφυγες, που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία, π.χ. του Μάξιμου Μαραβέλακη - Απόστολου Βακαλόπουλου, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη* ²1993 και του Ευστάθιου Πελαγίδη, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997.

Η εργασία χωρίζεται σε έξι ενότητες.

Μετά τον πρόλογο (σσ. 6-7) και τις διευκρινίσεις (σσ. 8-9), οι σσ. 10-84 περιέχουν την τουρκική βιβλιογραφία, οι σσ. 85-131 την αγγλική, οι σσ. 132-143 τη γαλλική, οι σσ. 144-146 τη γερμανική, οι σσ. 147-149 την ιταλική και οι σσ. 150-193 την ελληνική βιβλιογραφία.

Οι συγγραφείς σε κάθε ενότητα παρουσιάζουν αρχικά τις μονογραφίες, στη συνέχεια τις μεταπτυχιακές, διδακτορικές διατριβές (εκδομένες και ανέκδοτες) και στο τέλος τα άρθρα.

Η εργασία ολοκληρώνεται με ευρητήρια ονομάτων των συγγραφέων με βάση την παραπάνω σειρά των γλωσσών. Καλό θα ήταν να υπήρχε και ευρητήριο τοπωνυμίων και πραγμάτων, το οποίο θα διευκόλυνε περισσότερο τον αναγνώστη.

Οι συγγραφείς κατάγονται από την Κρήτη και τη Δράμα και είναι ιδρυτικά μέλη του Ιδρύματος Ανταλλαξιμών Λωζάννης. Συνεργάζονται με συναδέλφους τους για τη διάσωση της ιστορικής και πολιτιστικής παράδοσης των προγόνων τους. Η πρώτη αυτή προσπάθειά τους αποτελεί στον επιστημονικό χώρο ένα πραγματικό έργο υποδομής, που καλύπτει σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό τη βιβλιογραφία της περιόδου της ανταλλαγής των πληθυσμών, βοηθεί τις περαιτέρω έρευνες των ερευνητών, ενώ συγχρόνως παρουσιάζει συγκεντρωτικά τη μέχρι σήμερα τουρκική, ελληνική και λοιπή βιβλιογραφία της ανταλλαγής των πληθυσμών. Διαπιστώνεται επίσης η μεθοδικότητα και η επιστημονική συνέπεια των συγγραφέων στον τρόπο προσέγγισης του υλικού και καθιστά το πόνημα ως χρήσιμο βοήθημα. Και βεβαίως περιμένουμε με ενδιαφέρον τις νέες εκδόσεις του Ιδρύματος Ανταλλαξιμών Λωζάννης.

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΣΑΜΙΔΗΣ

Konstantinos N. Plastiras, *Les imprimés helléniques publiés à Thessaloniki (1850-1912), Contribution à la bibliographie hellénique*, Thessaloniki 2001, σσ. 109.

Ὁ κ. Κ. Πλαστήρας, γνώστης ἐγκρατῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου καὶ ἐκ τῆς ιδιότητός του ὡς προϊσταμένου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, μετ' ὅ παραπάνω ἔργο του ἔδωσε μία λαμπρὴ εἰκόνα τῆς ιστορίας τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφειῶν τῆς Θεσσαλονίκης τὴν περίοδο 1850-1912· τὸ βιβλίο κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο ἔχει τὴ δική του σπουδαιότητα, ἐφ' ὅσον ἐντάσσεται σ' ἕνα κύκλο ἰδεολογικῶν ἀνταγωνισμῶν στὴν κρίσιμη αὐτὴν περίοδο τῆς διαπάλης τῶν ἔθνοτήτων στὴ Μακεδονία. Ἔτσι, μετὰ ἀπὸ μία σύντομη ἀναδρομὴ στὰ ἑλληνικά τυπογραφεῖα πού λει-

τούργησαν στην ελεύθερη Ελλάδα και σε πόλεις-κέντρα του ξέω Έλληνισμού, ό κ. Κ.Π. εισέρχεται στην παρουσίαση τών ελληνικών τυπογραφείων τής Θεσσαλονίκης: τό τυπογραφείο τού Μιλτιάδη Γκαρμπολά (1850), τού Κυριάκου Δαρζιλοβίτη (1851-1864), τού Νικολάου Βαγλαμαλή, γνωστό και ως *Μακεδονία* τά επόμενα χρόνια (1867): οί λόγοι τής ίδρύσεως τών τυπογραφείων αυτών είναι προφανείς και οφείλονται στίς μεταρρυθμίσεις τής Ύψηλης Πύλης, τίς γνωστές ως Hattı Chérif τού Gülhané (1839) και Hattı Humayun (1856), πού επέτρεψαν στίς θρησκευτικές μειονότητες νά αναπτύξουν ποικίλες δραστηριότητες, όπως, επί τού προκειμένου, ή τυπογραφία. Βεβαίως από άπόψεως ποιότητας και αισθητικής τά τυπογραφεία τής Θεσσαλονίκης ύστερούσαν έναντι εκείνων τών Αθηνών, τής Σμύρνης, τής Κωνσταντινουπόλεως και, άρχότερα, τής Αλεξανδρείας.

Ό Μιλτιάδης Γκαρμπολάς είχε εμπειρία τής τέχνης του από τά χρόνια πού εργαζόταν στην οικογενειακή επιχείρηση στην Αθήνα, ώπου αυτή ανέστειλε τίς εργασίες της και ό Μιλτιάδης, τό 1850, ίδρυσε τό δικό του τυπογραφείο στή Θεσσαλονίκη, έκαμε έξι ή επτά εκδόσεις και τόν επόμενο χρόνο ανέστειλε και αυτός τίς εργασίες του: πιθανότερη αίτία ή ελληνική ύπηκοότητά του σε μία εποχή πολλών καχυποψιών τής όθωμανικής διοικήσεως.

Ό Κυριάκος Δαρζιλοβίτης, πού έγινε κύριος τής επιχειρήσεως Γκαρμπολά, υπό άδιευκρίνιστες, ώστόσο, συνθήκες, δραστηριοποιήθηκε ως εκδότης και ως βιβλιοπώλης τήν περίοδο 1851-1859 και συνέχισε ως τό 1863/4. Έξέδωσε είκοσι ελληνικά βιβλία και ένα στή βουλγαρική, αλλά με ελληνικούς χαρακτήρες, ώπου, τελικώς, προσεχώρησε στόν βουλγαρισμό -είχε ήδη εμφανισθεί ό Πανσλαβισμός και ή Βουλγαρική Έξαρχία.

Ό Νικόλαος Βαγλαμαλής, ίδρυσε τό τρίτο τυπογραφείο στή Θεσσαλονίκη με τήν επωνυμία *Η Μακεδονία* (1867-1874). Τό τυπογραφείο αυτό συνέχισε τή λειτουργία του με διαφόρους συνταξίους ως τό 1896, πάντοτε υπό τήν ίδια επωνυμία. Οί κυριότεροι τών συνταξίων ήταν, πλην άσφαλώς τού Νικολάου Βαγλαμαλή, ό Σ. Βασιλειάδης, ό Στέφανος και Χρηστός Θάνος και άλλοι άγνωστοί μας υπό τήν έμπορική επωνυμία *Συντροφία*. Ό κ. Κ.Π. εκφράζει μάλιστα τήν υπόθεση ή τυπογραφία Βαγλαμαλή νά συνεχίζει τή δραστηριότητα τής πρώτης τού Γκαρμπολά, πού σημαίνει δηλαδή ότι ό Βαγλαμαλής τήν άγόρασε από τόν Δαρζιλοβίτη.

Τήν περίοδο 1875-1888 ή Θεσσαλονίκη διέθετε δύο ελληνικά τυπογραφεία, αυτό δηλαδή τού Βαγλαμαλή και τό δεύτερο υπό τήν επωνυμία *Έρμης* τού Σοφοκλή Γκαρμπολά, άδελφού τού Μιλτιάδη, ό όποίος εξέδιδε τήν όμώνυμη έφημερίδα, αλλά και βιβλία. Κατά τήν περίοδο 1888-1900 εμφανίσθηκαν και άλλα ελληνικά και ξένα τυπογραφεία (Θ. Κ. Ηρακλειδής, Νικ. Χριστομάνος, Salvatore Muratori κ.ά.).

Άκολούθησε ή δυσχερής περίοδος 1900-1912, όπου ή ελληνική τυπογραφική δραστηριότητα περιορίσθηκε εκ τού πολέμου τού 1897 και τού Μακεδονικού Άγώνος. Ό Κ.Π. διαμεί τήν περίοδο 1897-1912 σε δύο φάσεις, όσον άφορά στην τυπογραφία, αυτήν μεταξύ τών ετών 1897-1908 και τή δεύτερη μεταξύ τών ετών 1908-1912. Τό 1897, πάντως, στή Θεσσαλονίκη λειτουργούσαν τρία τυπογραφεία: τού Σοφοκλή Γκαρμπολά, τού Θ. Κ. Ηρακλειδή και τού Ν. Χριστομάνου πού λειτουργούσε περί τό 1894, ενώ τού Muratori εξέδωσε ένα ελληνικό βιβλίο τό 1888, και θά παίξει σημαντικό ρόλο τήν περίοδο 1902-1912 με τήν έκδοση ελληνικών βιβλίων, αλλά και έφημερίδων. Αναμφιβόλως ή ήττα τού 1897 είχε και τίς άρνητικές επιπτώσεις της στην ελληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης πού άνέκοψε τήν οικονομική και πολιτισμική δραστηριότητά της και στράφηκε στην έσωστρέφεια: ένα από τά άρνητικά

άποτελέσματα ή διακοπή τής κυκλοφορίας τής εφημερίδος *Φάρος τής Θεσσαλονίκης* και ή άναστολή ποικίλων άλλων πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Ήταν, ως έκ τούτου, φυσικό μεταξύ τών έτών 1900-1908 νά μήν ιδρυθεί κανένα έλληνικό τυπογραφείο στην πόλη μας· μόνον δύο μετονομασίες ύπήρξαν, χωρίς άλλαγή τών ιδιοκτησιών. Πάντως, από τό τυπογραφείο τής εφημερίδος *Φάρος τής Θεσσαλονίκης* τού Σοφ. Γκαρμπολά πρέπει νά προέρχεται και ή έκδοση τού *Φάρου τής Μακεδονίας* (1881-1895)· από τό τυπογραφείο τής εφημερίδος *Άλήθεια* τού τυπογράφου Muratori κυκλοφορήθηκαν τρία βιβλία.

Τήν περίοδο 1908-1912 έμφανίσθηκαν νέες τυπογραφικές έγκαταστάσεις, οι έξι: τό τυπογραφείο τής εφημερίδος *Νέα Άλήθεια*, τού Ίωάννη Κούσκουρα, πού διέκοψε τή συνεργασία του μέ τόν Muratori εκδίδοντας τήν *Νέα Άλήθεια* (1909) και τυπώνοντας ως τήν πυρκαγιά τού 1917 πέντε βιβλία. Τό καλλιτεχνικό τυπογραφείο τού Γ. Δ. Διβόλη πού ύφίσταται από τό 1909 ή πιθανώς από τό 1908 και πού διέθετε ποικίλα τεχνικά μέσα έχοντας στό ενεργητικό του τό λιγότερο ένδεκα εκδόσεις. Έδώ τυπώθηκε ή εφημερίς *Σύνταγμα* τού Άθανασίου Βόγα (1909-1910) μέ ύψηλή αισθητική. Τό τυπογραφείο βρισκόταν στό κέντρο τής συνοικίας Φράγκων και κάμκε στην πυρκαγιά τού 1917.

Τό τυπογραφείο K. A. Κοντοπούλου παρήγαγε από τής ιδρύσεώς του, τό 1889, σφραγίδες, αλλά από τό 1909 άρχισε νά τυπώνει και βιβλία· έδώ τυπώνονταν τό περιοδικό *Θεμαϊκές Ήμέρες* τού Χρήστου Γουγούση (1909). Πιθανώς, κατά τόν κ. K.Π., ό ιδιοκτήτης τού τυπογραφείου νά ήταν κάποιος άλλος.

Τό τυπογραφείο τού Σοφοκλή Παπανέστορος άρχισε τή δραστηριότητά του τό 1910 τυπώνοντας δύο βιβλία, αλλά και γιά μικρή περίοδο τήν εφημερίδα *Μακεδονία*.

Τό τυπογραφείο τού Νικολάου Ξενοφονδίδη έμφανίζεται από τό 1911, όταν ό ιδιοκτήτης του άγόρασε τίς έγκαταστάσεις του από τήν εφημερίδα τών Νεοτούρκων *Zeman*· απ' έδώ άρχισε τήν έκδοσή της ή *Μακεδονία*, ενώ λίγο άργότερα τό τυπογραφείο ήταν γνωστό ύπό τήν έπωνυμία N. Ξενοφονδίδης και Σ. Παντελής. (Ο κ. K.Π. προβαίνει σέ όρισμένες παρατηρήσεις άναφορικά μέ τά τυπογραφέα όπως: τό τυπογραφείο τού *Φάρου τής Θεσσαλονίκης* πού πέρασε στην ιδιοκτησία τού Τούρκου Hafouz ό όποιος τό 1913 τό ένοίκιασε στόν Κώστα Βελλίδη γιά νά τυπώνει τήν εφημερίδα *Μακεδονία*.)

Ο Muratori εξέδιδε τήν *Άλήθεια* γιά τρεις μήνες σέ συνεργασία μέ τόν Γεώργιο Χατζηκυριάκου (1909) και συνεργάστηκε μέ τόν Άλέξανδρο Γκαρμπολά, γιό τού Σοφοκλή, γιά νά τυπώσει τήν εφημερίδα *Έθνος*. Μετά τό 1912 πώλησε τό τυπογραφείο στόν Ίωάννη Κουμένο, πού ήλθε από τήν Άλεξάνδρεια καθώς και τίς έννέα μεγάλες τυπογραφικές μηχανές του. Ήταν από τά λίγα τυπογραφέα πού σώθηκαν από τήν πυρκαγιά τού 1917, γι' αυτό και όλες οι εφημερίδες τής Θεσσαλονίκης μετά τό 1917 τυπώνονταν σ' αυτό τό τυπογραφείο. Τό τυπογραφείο τού Θ. Ήρακλείδη ήταν τό μόνο πού άποκλειστικώς τύπωνε βιβλία -τύπωσε τό λιγότερο έννέα βιβλία, αλλά καταστράφηκε και αυτό στην πυρκαγιά τού 1917. Τό τυπογραφείο τού N. Χριστομάνου τύπωνε μόνον εφημερίδες και ό ιδιοκτήτης του εξέδιδε τήν εφημερίδα *Άστήρ* (1908-1910) σέ συνεργασία μέ τόν E. Παπαγεωργίου. Ώστόσο τύπωσε τό λιγότερο πέντε βιβλία καθώς και τή σατυρική εφημερίδα *Κοινοίτι* τού Γ. Χαλκιά (1909).

Στό κεφάλαιο Les Éditions (Οί Έκδόσεις) ό κ. K.Π. δίδει μία κατηγοροποίηση τών εκδόσεων τών τυπογραφείων τής Θεσσαλονίκης, ή όποία έχει ως έξής: ιστορικά και άλλων έπιστημών βιβλία 28%, διηγήματα ήθικά και θρησκευτικά 13%, καταστατικά και πρακτικά γενικών συνελεύσεων τών συλλόγων 25,5%, φιλολογικές εκδόσεις 25%.

Αυτό σημαίνει ότι στόχευση των εκδοτών ήταν η διάχυση των έμπορικῶν, με τή σημερινή έννοια, βιβλίων και ότι τὰ φιλολογικά έργα, μολονότι δέν κυριαρχοῦν, ἔχουν καί αὐτά τή σημασία τους. Λείπει, ὅμως, κατὰ τὸν κ. Κ.Π. ἡ καλλιτεχνική αἴσθηση τῶν εκδοτῶν. Ὁ κ. Κ.Π., πρόσεξε, ὡσαύτως, ὅτι ὁ τόπος εκδόσεως εἶναι ψευδευπίγραφος: ἀντὶ γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ἀναγράφεται ἡ Ἀθήνα ἢ ἡ Λευψία. Καί τοῦτο ἐκ τοῦ φόβου τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ἀξιοσημείωτος, ἀλλὰ ἀκρῶς εὐλόγος, εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν δύο μοναδικῶν εκδόσεων τὸ 1898. Τὰ γεγονότα τοῦ 1897 εἶχαν καί ἐδῶ τὸν ἀντίκτυπό τους. Ἐντούτοις αξιοσημείωτη παρουσιάζεται ἡ ἐκδοσις ἐφημερίδων μεταξὺ 1901-1912 ἀνέρχονται σὲ δέκα ἔξι καί δύο περιοδικά (Θεσμαϊκαὶ Ἡμέραι καὶ Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρηση). Κατὰ τὴν περίοδο 1901-1912 ἐξεδόθησαν ἐβδομήντα ἔξι βιβλία (10 φιλολογικά-λογοτεχνικά, 19 παιδαγωγικά, 34 τῶν συλλόγων καὶ λιγότερα ἠθικοπλαστικά-θηροκευτικά). Οἱ παρατιθέμενοι δύο πίνακες εἶναι πολὺ χρήσιμοι γιὰ τὸν ἀγαπῶντα τίς στατιστικὲς συγκρίσεις.

Στὸ κεφάλαιο *Commerce du livre* (Τὸ ἐμπόριο τοῦ βιβλίου) ὁ κ. Κ.Π. ἀναζητεῖ τοὺς βιβλιοπῶλες τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀναφέρει, πλὴν τοῦ Μ. Γκαριμπολά, τὸν Θεόδωρο Χοῦδᾶ, τοῦ ὁποῦ ἡ παρουσία στὴν πόλιν μας χρονολογεῖται ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. Προσθέτομε ἐδῶ ὅτι ἡ οἰκογένεια Χοῦδᾶ, κεφαλωνίτικης καταγωγῆς, ἔχει πολλὰ μέλη τῆς ἐγκατεστημένη στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀσκοῦντα διάφορα ἐπαγγέλματα (βλ. Κ. Δ. Μέριτζιος, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας*, ἐκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1947, passim). Βιβλιοεμπόριο ἀσκοῦσαν, ὡσαύτως οἱ εκδότες Κ. Δαρζιλοβίτης, Ν. Βαγλαμαλῆς (1868-1874, 1881-1883), Σοφ. Γκαμπολάς, Θωμᾶς Θάνου, ὁ γιὸς τοῦ Χρήστου, Ν. Γ. Βικόπουλος (1879) ποὺ συνεταιρίζεται με τὸν Στ. Θάνου, καί τὸν Ἀρ. Μενεξέ καί τὸν Ἀντωνιάδη (1896 ci.), S. Grasso ποὺ πρακτόρευε τὸν Ἐσπερο τῆς Λευψίας, ὁ Δ. Κ. Βουλουσσόπουλος (1885), ὁ Νικ. Χριστομᾶνος (1885).

Τὴν περίοδο 1901-1912 στοὺς ἴδιους περίπου βιβλιοπῶλες προστίθενται καί ἄλλοι ὡς οἱ Καλογερόπουλος-Βελλίδης, Ἰω. Κούσουρας, Γ. Χατζηγεωργίου, Δ. Γ. Σωνίδης, ὁ Ν. Α. Ξενοφανίδης, οἱ Δεπάστας-Σφύρας-Γεράδος, ὁ Ν. Ἀντωνιάδης.

Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία τῶν ἑλληνικῶν ἐντύπων ἀπὸ τὸ 1850-1912, ποὺ ἀνέρχονται στίς 250, ὅπου προστίθενται οἱ εκδόσεις χωρὶς χρονολογία ἀριθμ. 251-277+278-279 προσθήκης τοῦ ἔτους 1884.

Συμπερασματικῶς, ἡ βιβλιογραφία τοῦ κ. Κ.Π. εἶναι μία σημαντικὴ συμβολὴ στὴν πνευματικὴ κίνηση καὶ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης σὲ μία κρίσιμη περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς, ὅπου τὸ ἑλληνικὸ βιβλίον καί τὸ περιοδικόν, ἡ τυπογραφία ἐν γένει, ἔχουν μείζονα λόγο ὄχι μόνον στὸν πολιτισμὸ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καί στὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν πολιτῶν τῆς.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Γιῶργος Φ. Ρουμेलιώτης, *Ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς στὴν Ἐδεσσα (Βοδενά) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19 αἰῶνα. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἐδεσσας τοῦ 19 αἰῶνα*, Ἐκδόσεις Λαογραφικῆ Ἐταιρείας Ν. Πέλλας, Ἐδεσσα 2000, σσ. 208.

Ὁ Γιῶργος Ρουμελιώτης, νέος ἐκπαιδευτικὸς, δραστηριοποιεῖται ἐδῶ καί χρόνια στοὺς πνευματικὸς κύκλους τῆς Ἐδεσσας, εκδότης ἐφημερίδος καί περιοδικοῦ ποὺ προβάλλουν στὸ εὐρύτερο κοινὸ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως του. Ἡ παρούσα ἐκδοσις εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ νεώτερη ἱστορία τῆς Ἐδεσσας, ἔτσι τουλάχιστον τὴν ἐκτιμᾷ ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ βιβλίου. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ συγγρ. γράφει στὴν